

שבת: היום הראשון או האחרון?

הדיווח הארוך והמפורט של התורה על הקמת המשכן מופיע פעמיים: פרשות תרומה ותצווה ותחילת פרשת כי תישא מספרות על הצייוי מפי ה'; ופרשות ויקהל ופקודי מספרות על הביצוע בידי אדם. והנה, בכל אחת מן החטיבות הללו נסמכת לעניין המשכן המצווה לשמור את השבת: בפרשתנו, שמות לא, יב-יז; ובתחילת פרשת ויקהל, שמות לה, א-ב.

זיווג כפול זה של המשכן עם השבת הוא בעל השלכות הלכתיות ואמוניות חשובות. ראשית, על פי מסורת התורה שבעל פה, סמיכות העניינים נועדה להבהיר שהשבת דוחה את בניית המשכן.¹ ביום השביעי חדלים לא רק ממלאכות החול. אפילו מלאכת הקודש של בניית בית ה' נפסקת בו. כדי כך, שחזו"ל למדו מן המלאכות האסורות בשבת מן המלאכות שנעשו בבניית המשכן: אלה הם ל"ט אבות מלאכה.

ברובד מטפיזי יותר, יש כאן אמירה בדבר סדר חשיבותן של קדושות שונות. התורה שתלה רמזים לשוניים רבים לכך שמלאכת יצירת המשכן היא שיקוף אנושי למלאכת בריאת העולם – ולכך שהשלמת בניית המשכן דומה לשבת שבאה לאחר ששת ימי בראשית. השוו את הפוסקים על סיום בניית המשכן לפסוקי

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

הסיום של בריאת העולם: "ותכל כל עבודת משכן אהל מועד. ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה בן עשו... וירא משה את כל המלאכה, והנה עשו אתה כאשר צוה ה' בן עשו. ויברך אתם משה" (שמות לט, לב-מג); ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו, כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות" (שמות ב, א-ג). מילות המפתח חוזרות: "מלאכה" (או עבודה), "ויכל" (להטותיה) ו"ויברך".² כשם שמעשה הבריאה הוביל אל השבת, כך גם מעשה המשכן מוביל אליה; והקדושה בזמן, השבת, גוברת על הקדושה במרחב, המשכן.³

לפנינו, אם כן, שתי חטיבות גדולות בתורה העוסקות במלאכת המשכן ומצוות שבת נצמדת לכל אחת מהן; אך מעניין גם ההבדל. בחטיבה הראשונה, זו העוסקת בצייוי על המשכן, מצוות השבת מופיעה בסוף, לאחר ענייני המשכן. זה קורה בפרשתנו, פרשת כי תישא, בין חתימת מצוות המשכן לבין סיפור העגל. לעומת זאת, בחטיבה השנייה, חטיבת הביצוע, מצוות השבת מופיעה בפתח: בתחילת פרשת ויקהל. רק אחריה באים ענייני המשכן. מהי הסיבה להבדל זה?

במסכת שבת מופיעה מחלוקת בשאלה מה יעשה אדם הנמצא רחוק ממקום יישוב ואיבד את חשבון הימים: באיזה יום ישמור שבת? שתי תשובות מוצעות. רב הונא אומר "מונה ששה ימים ומשמר יום אחד", כלומר היום שהאדם הבין בו כי שכח את החשבון ייחשב לו כיום א' בשבוע; ואילו רב חייא בר רב אומר "משמר יום אחד ומונה ששה". שורש המחלוקת, מסבירה הגמרא, הוא זה: "מר סבר כברייתו של עולם, ומר סבר כאדם הראשון".⁴

כלומר: מנקודת מבטו של בורא עולם, השבת היא היום השביעי; ואילו מנקודת מבטו של האדם, שנברא ביום שישי, השבת היא היום הראשון. המחלוקת היא מהי נקודת המבט שעלינו לאמץ – האלוהית או האנושית. הנה לנו אפוא תשובה פשוטה לשאלתנו על פרשיות השבת והמשכן. בחטיבה הראשונה, של הציווי על המשכן, נקודת המבט היא של המצווה, הקב"ה, ולכן מצוות השבת באה לאחור מצוות מלאכת המשכן. בחטיבה השנייה, של הביצוע, נקודת המבט אנושית – ולכן מצוות השבת, שהוא היום הראשון בשבוע וגם כהיסטוריה, באה לפני תיאור המלאכה.

אך ישנו רובד עמוק יותר, והוא טמון בהבדל מהותי בין בריאה אלוהית ליצירה אנושית. בבריאה אלוהית, אין מרחק בין הכוונה לבין הביצוע. אלוהים מדבר – והעולם נברא. "ברוך שאמר והיה העולם", אנו אומרים בפסוקי דזמרה שבתפילה. ולא רק שהביצוע מידי, הוא גם ודאי וידוע מרגע התכנון. כדברי הנביא ישעיהו: "מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו; אמר עצתי תקום וכל חפצי אעשה" (מו, י).

לא כן אנו, בני האדם. לא פעם, סוף המעשה איננו ברור לנו בעת המחשבה-תחילה. סופרים גדולים לעתים אינם יודעים לאן יוביל הסיפור את גיבוריהם, עד שהם כותבים אותו. מלחינים מתחילים סימפוניה מכמה נושאים ומוטיבים ואינם יודעים מראש איך היא תישמע בהשלמתה. וכמוהם ציירים הניגשים אל הבד הלבן. היצירתיות כרוכה באי-ודאות, במידה של הסתכנות. הדברים נכונים שבעתיים באשר להיסטוריה האנושית. "חוק התוצאות הבלתי-מכוונות" מלמדנו כי מהפכות אינן נגמרות כמעט אף פעם כפי שתוכננו. מדיניות שנועדה לעזור לעניים משיגה לפעמים את ההפך.⁵ פרידריך האייק טבע את המונח "התרמית הגורלית" לכישלונה הבלתי-נמנע בעיניו של ההנדסה

החברתית – המחשבה שאפשר לתכנן התנהגות אנושית מגבוה.⁶ ואכן, הדבר בלתי-אפשרי. הנדסה חברתית רחבת היקף היא לפיכך כישלון ידוע מראש.⁷

אפשרות אחת היא פשוט לתת לדברים לקרות. אולם רוח התפיסה ההיסטורית של היהדות אינה נוחה מחביקת-ידיים כגון זו. מסורת בידי חכמינו, "כל מקום שנאמר 'ויהי' אינו אלא לשון צער".⁸ כשדברים פשוט הווים, הסוף בדרך כלל לא טוב.

הדרך האחרת היא, ככל הידוע לי, ייחודית ליהדות: לטעום מן הסוף כבר בהתחלה. זוהי משמעותה של השבת. שבת איננה סתם יום מנוחה. היא הטרמה של "קץ ההיסטוריה", של אחרית הימים. בשבת אנו משחזרים את ההרמוניה האבודה של גן עדן. בשבת איננו להוטים לעשות – אלא אנו שמחים להיות. ליום אחד, איננו רשאים לתמרן את העולם; במקום זאת, אנו שמחים בעולם שהרי הוא יצירת האמנות האלוהית העילאית. בשבת איננו מורשים להפעיל כוח או שליטה על בני אדם אחרים, או אפילו על חיות הבית. העשיר והעני חווים אותה באותו אופן, עם אותה מידה של כבוד-אדם וחופש.

שום אוטופיה לא התגשמה אי פעם (והרי זה פירוש המילה אוטופיה: "שום מקום") – אך יש אחת שעתידה להיות יוצאת דופן ולהתממש: העולם הבא. הסיבה לכך היא שאנו עושים חזרות לקראת אחת לשבוע. השבת היא חזרה גנרלית לכינונה של חברה אידיאלית שעדיין לא נהייתה, אך עוד תהיה, כי אנחנו יודעים את יעדנו; כי אנו חווים אותו עוד מתחילת הדרך.

הנה לנו אם כן עומקה הסמלי של דרמת עשיית המשכן. במדבר, זמן רב לפני חציית הירדן והכניסה לארץ היעודה, אמר

אלוהים לבני ישראל לבנות עולם בזעיר אנפין. עולם זה, המשכן, יהיה מקום של סדר דקדקני ומידות מדויקות – כי כזה הוא עולם הטבע הנברא, ובלעדי זאת לא היה מתקיים (הרחבנו על כך לפני שבועיים, בשיחתנו לפרשת תרומה "הארכיטקטורה של הקדושה"). בניית המשכן הייתה אב-טיפוס סמלי של בניית חברה. כשם שהמשכן הוא בית לשכינת ה', כך תהיה גם החברה הישראלית אם היא תמלא אחר דבר ה'. ייעודה העליון של חברה כזו הוא כינון הרמוניית קיום שאיננו חווים בחיי העמל והיומרה, העימות והתחרות שלנו.

ההרמוניה הזו עוד לא הגיעה לעולם המעשה שלנו, אך ה' רצה שנכיר את היעד הזה, שנדע לאן פנינו מועדות וכך לא נתעה במדבר הזמן. משום כך, בשלב הביצוע האנושי, השבת באה ראשונה, לפני בניית המשכן – אף על פי ששבת-העולם, שבת-ההיסטוריה של אחרית הימים, תגיע אחרונה. ה' "מגיד מראשית אחרית": כבר בראשית מעשה מודיע לנו את סופו, כבר מראשית הימים מגיד לנו את אחריתם. וכך, עוד לפני שאנו בוראים את המיני-עולם שלנו, המשכן, אנו מתחילים ב"חזרות" למנוחה שתבוא אחרי מלאכת היצירה, לשלום העולמים שיחליף באחרית הימים את חיי היגע. לפני תחילת המסע אנחנו מציצים אל יעדו.

רק מי שיודעים לאן פניהם מועדות יגיעו ליעד, בין אם הם רצים אליו בין אם הם מזדחלים.

1. תלמוד בבלי, שבת מט ע"ב; וראו רש"י לשמות לא, יג ולשמות לה, ב.
2. ועוד: סיפור הבריאה בספר בראשית מאורגן בקפידה סביב סדרות בנות שבעה איברים. מסופר בו על שבעה ימים. המילה "טוב" מופיעה בו שבע פעמים, המילה "אלוהים" 35 פעמים (7 כפול 5), והמילה "ארץ" – 21 (7 כפול 3). בפסוק הפותח

- את הסיפור ואת הספר יש שבע מילים, בפסוק השני 14, ובפסקה החותמת אותו, פסקת "ויכולו" שציטטנו כאן – 35. בסיפור כולו יש 469 מילים (7 כפול 67).
3. ראו בהרחבה בספרו של אברהם יהושע השל השבת (מאנגלית: אלכסנדר אבן-חן, תל-אביב: משכל, 2003).
4. תלמוד בבלי, שבת סט ע"ב.
5. דוגמה קלאסית לכך היא מדיניות הרווחה בארצות הברית ובבריטניה בשנות השישים, שניסתה להפחית את העוני. בשתי המדינות הללו שיעור העוני עלה מאז ועד לשנות השמונים. ראו בספרו של צ'רלס מאריי Charles Murray, *Losing*, Basic Books: 1984, ובפרק מתוכו שתורגם לעברית – "מגבלותיה של העזרה", השילוח 2 (כסלו תשע"ז, דצמבר 2016), עמ' 99-113.
6. Friedrich Hayek, *The Fatal Conceit*, London: Routledge, 1988.
7. זו הייתה גם דעתו של קרל פופר. ראו בספרו Karl Popper, *The Poverty of*
8. תלמוד בבלי, מגילה י ע"ב; ויקרא רבה יא, ז.